

Het belang van de eigen bril

De relevantie van theologie in de moderne tijd

Paul van der Hamsvoort, Tilburg University

In 1974 publiceerde de Amerikaanse filosoof Thomas Nagel het intrigerende essay "What Is It Like to Be a Bat?". De vraag in de titel heeft niets te maken met Batman-aspiraties, maar wordt ingezet als gedachte-experiment in de context van het bewustzijn. Een vleermuis maakt voor zijn ruimtelijke gewaarwording nauwelijks gebruik van zijn ogen. In plaats daarvan leunt hij op de kracht van zijn oren, waarmee hij aan de hand van de weerkaatsing van een door het beestje zelf geproduceerd geluid de afstand tot objecten kan bepalen. Dit is wat we kennen als 'echolocatie'. Wij mensen begrijpen dit fenomeen, hetgeen we te danken hebben aan onze vergevorderde wetenschappelijke kennis en mogelijkheden. Sterker nog, wij zijn tegenwoordig in staat om de vleermuis in zijn gehele doen en laten te begrijpen. Daardoor kunnen wij een poging doen te begrijpen hoe het is om vleermuis te zijn. Maar, zo stelt Nagel, we kunnen nooit weten hoe de vleermuiservaring is; hoe het voor een vleermuis is om vleermuis te zijn. Hoe vergevorderd onze wetenschappelijke kennis ook is, het eerstpersoonsperspectief zal nimmer volledig gekend worden vanuit een derdepersoonsperspectief.

Ik ben van huis uit rooms-katholiek. Desondanks was ik, toen ik drieënhalf jaar geleden begon met de studie theologie in Utrecht, aan de Universiteit van Tilburg, toch enigszins bang om in een bepaald waarheidskeurslijf gedrukt te worden. Dat klinkt misschien vreemd, maar ik had geen idee hoe ik vanuit een volledig objectieve, wellicht zelfs seculier-wetenschappelijke blik kon nadenken over Bijbelteksten, dogma's en doctrines. Terugkijkend op die angst, durf ik nu te zeggen dat deze ongegrond was. Niet doordat de volledig objectieve bril aanwezig was. Nee, juist omdat er in de afwezigheid van die objectieve bril een groot goed schuil ging. Begrijp me niet verkeerd; theologie is een wetenschappelijke studie, waarbij ook binnen de kaders van de fundamenteel theologische vakken een academisch denkniveau vereist wordt. Waar ik echter op doel, is dat het opzetten van een bepaalde bril heel waardevol is gebleken, en wel op twee manieren.

Ten eerste heb ik geleerd hoe het voor een vleermuis is om vleermuis te zijn. In tegenstelling tot een socioloog of een religiewetenschapper, sta je als theoloog in een geloofstraditie en studeer je met mensen die datgene wat je bestudeert ook ieder op hun eigen manier beschouwen als onderdeel van hun persoon. Een theoloog bestudeert de religie niet vanuit de zolderkamer, maar beleeft hem. Hij of zij is daarom vertrouwd met een zeker binnenperspectief. Het tweede waardevolle element van de bril van de theoloog, is dat hij zich bewust is van het feit dat hij überhaupt een bril opzet. Veel mensen, zowel in de burgermaatschappij als in de academie, realiseren zich niet tot nauwelijks dat hun perspectief werkelijk slechts een perspectief is – en aldus geen objectieve waarheid of beschouwing. Theologie heeft me bewust gemaakt van het feit ik vanuit een bepaald perspectief kijk, ook wanneer ik denk te redeneren vanuit ‘objectiviteit’.

Ik denk dat het bewustzijn van deze bril ontzettend belangrijk is in deze tijd. Het is namelijk dankzij dit bewustzijn dat een theoloog twee rollen kan vervullen in de maatschappij en op de academie: spiegelen en bruggen bouwen. Met spiegelen doel ik op een zekere vorm van socratische dialoog, waarbij de theoloog de ander bewust probeert te maken van zijn of haar bril. Door dat bewustzijn te creëren, ontstaat bij de ander ook ruimte om nieuwsgierig te worden naar andermans bril. Men moet immers eerst erkennen dat men een bril op de neus heeft staan, alvorens men deze af kan zetten en een andere op kan zetten. Het tweede aspect, bruggen bouwen, ligt in het verlengde hiervan. De theologen en theologiestudenten in mijn kring staan midden in de (seculiere) maatschappij en hebben vrienden die niet christelijk zijn. Daardoor kennen zij - tenminste ten dele, Nagel in acht nemend - de bril van deze mensen. Een bril, die deze individuen zelf niet altijd als dusdanig erkennen. De theoloog die zich echter wel bewust is van zijn bril, via zijn studie is onderlegd in de filosofie, en in het dagelijkse leven midden in de maatschappij staat, heeft een gigantische *toolkit* tot zijn beschikking om te ‘vertalen’ tussen verschillende brillen. Op die manier ontstaat dialoog en ontstaat verbinding.

Nu, de eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik zelf altijd enigszins argwanend ben wanneer er in artikelen theoretisch wordt gebrabbeld, zonder concrete voorbeelden te noemen. Laat me u daarom een illustratie geven van zo’n

bespiegeling. Onlangs sprak ik met een van mijn beste vrienden, die arts en atheïst is, over zijn medische bril. Hij had niet het idee dat er een speld tussen zijn geneeskundige praktijken te krijgen viel; dat is geen perspectief, maar een objectief goed handelen. Ik gaf vervolgens het voorbeeld van een dorp met voor ons bijgelovige geneeskunde - denk aan het wrijven van bepaalde planten over een pijnlijke plek. Ik vroeg hem of hij deze geneeskunde beter of slechter vond dan de Nederlandse geneeskunde. "Nou," antwoordde hij, "dat kan ik niet zomaar zeggen. Dan zouden we onderzoek moeten doen naar het aantal genezen patiënten aan beide kanten en die met elkaar moeten vergelijken. Het hoogste percentage biedt de beste gezondheidszorg." "Dus de meetbare getallen zijn leidend om te bepalen wat beter is", reageerde ik. "Dat is geen onlogische gedachte. Maar heb je er ook wel eens over nagedacht wie er gelukkiger is? Is de patiënt met de afgemeten behandeling, die precies weet wat de slagingskansen, risico's en bijeffecten zijn, per definitie gelukkiger dan het minder medisch geïnformeerde individu uit het dorp? Zou deze laatste wellicht niet juist veel meer rust en berusting in zijn behandeling ervaren, juist omdat er zaken zijn waar hij zich niet druk over kan maken? Of waarvan zijn God hem in zijn overtuiging beschermt?" Op die manier werd hij zich bewust van zijn bril, van de ideeën die hij meeneemt in zijn beoordeling van de wereld. Weliswaar veranderde de discussie niets aan zijn geneeskundig onderzoek of handelen - hetgeen we denk ik blij mee moeten zijn - maar het deed hem wel beseffen dat hij onderdeel is van een bepaald paradigma. Een paradigma dat niet per definitie beter is dan andere paradigma's. Door dit bewustzijn ontstaat een dialoog, ontstaat openheid voor de interesse voor de ander. En ontstond in dit geval het besef dat een godsgeloof soms rationeel minder heilzaam lijkt, maar effectief juist heilzamer kan zijn dan sommige wetenschappelijke kennis.

Na bovenstaande uiteenzetting kan ik me voorstellen dat sommigen zich afvragen wat dit nu theologie maakt in plaats van filosofie. Of, om in mijn jargon te blijven: waar zijn God en Jezus in je verhaal? Zijn zij aanwezig in de bijdrage van de theoloog aan de wereld die ik hierboven heb geschetst? Ja, die zijn zeker aanwezig. Zij doordrenken mijn bril. Mijn geloof in God en Jezus, het "opdat allen één zijn" uit Johannes 17:21 en het gebod om God lief te hebben en uw naasten als uzelf uit het Lucas-evangelie, zijn voor mij de basis waarop mijn wens om

bruggen te bouwen is gestoeld. Deze Bijbelse noties zijn ook de reden dat ik deze opdracht niet enkel beschouw als relevant voor mijn houding als theoloog, maar voor de houding van alle theologen. En deze bril, de wens van eenheid en dialoog die voortkomt uit mijn geloof, mag ook gerust genoemd worden. Moet zelfs genoemd worden. Dialoog draait er immers niet om je bril af te zetten, maar juist elkaars brillen te leren kennen. Dit is ook wat mij theoloog maakt, en geen filosoof; ik heb een christelijke bril op, die ik zeker niet van plan ben in de prullenbak te gooien en die anderen ook mogen kennen.

Er is echter ook een reden voor het feit dat ik in dit essay over de bijdrage van theologie aan het maatschappelijk en academisch discours pas tegen het einde begonnen ben over God en Jezus. Ten eerste, omdat ze in mijn optiek niet primair noodzakelijk zijn om te spiegelen en bruggen te bouwen. Maar de tweede en veel belangrijkere reden, is dat je pas kunt zenden als je een publiek hebt dat naar je wil luisteren, je pas kunt vertellen als er oren zijn die je kunnen horen, en je pas een dialoog kunt hebben, als de ander ook openstaat voor jouw overtuigingen. Daarom is het zo fundamenteel dat we als theologen aansluiten bij de belevingswereld van de ander. Als je aan het einde van de straat gaat staan, zal de persoon aan het begin van de straat je niet kunnen verstaan, hoe goed bedoeld je woorden ook zijn. En dus moet je eerst terug naar het begin van die straat en naast die persoon gaan staan om te zorgen dat je verstaanbaar bent. Het gesprek aangaan met de Bijbel onder je arm, komt in onze huidige tijd vaak neer op schreeuwen vanaf het einde van de straat - helemaal in de academische wereld. Daarom is het voor theologen vandaag de dag zo belangrijk dat ze hun bril en de bril van de ander herkennen, dat ze tussen die brillen kunnen vertalen, en dat ze op die manier bruggen kunnen bouwen. Vandaar ook, dat dit essay de toon heeft die het heeft - het is een eerste stap naar het begin van de straat. Ik wil als theoloog verstaanbaar zijn, ook buiten mijn eigen kudde vleermuizen.